

Павленко Ю. Ретроспектива діяльності музеїв педагогічного профілю як фактора професійної підготовки майбутніх учителів / Юлія Павленко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – (Серія “Педагогічні науки”). – Вип. 3 (50). – Полтава, 2006. – С. 219–225.

Юлія Павленко

(Полтава)

**РЕТРОСПЕКТИВА ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ ПЕДАГОГІЧНОГО
ПРОФІЛЮ ЯК ФАКТОРА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Ключові слова: музеї педагогічного профілю, педагогічний музей, музей педагогічного ВНЗ, шкільний музей, дитячий музей.

Музеї педагогічного профілю зосереджують у собі цінності педагогічної культури, здобутки освітньої галузі й за спеціально створених умов можуть впливати на якість професійної підготовки майбутніх учителів. Дослідження історії становлення й розвитку цих закладів стане міцним підґрунтям реалізації їхнього потенціалу в діяльності педагогічних навчальних закладів.

Вагомими в проведенні ретроспективного аналізу є історико-теоретичні дослідження із загального музеєзнавства. Вони дозволяють з'ясувати причини виникнення музеїв. Учені А. Закс, Г. Мезенцева, А. Разгон, Т. Юренева розкривають закономірності розвитку музейництва в окремих країнах в різні історичні періоди, однак не акцентують уваги на особливостях розвитку профільних музеїв.

О. Ванслова, Б. Столяров, М. Юхневич знайомлять з еволюцією освітньої функції музеїв. Саме з їхніх робіт ми дізнаємося про умови створення окремих видів музеїв педагогічного профілю. Становлення університетських музеїв досить вичерпно простежили М. Бурликіна та Ю. Омельченко; специфіка діяльності профільних музеїв педагогічної школи в Україні представлена в працях Л. Данилової; огляд історії дитячих

музеїв здійснила Р. Рашитова, педагогічних – В. Коховський, С. Мелик-Набуров, шкільних – Н. Ганнусенко, О. Зеленко, З. Огризко.

Ретельний аналіз першоджерел допоміг з'ясувати, що більшість із них мають, передусім, музезнавче, а не педагогічне значення й історичний аспект питання про роль і місце музеїв педагогічного профілю в професійній підготовці майбутніх учителів до цього часу не піддавався цілеспрямованому науковому вивченню.

Мета публікації полягає в узагальненні й систематизації історичних відомостей про діяльність музеїв педагогічного профілю, виділенні особливостей музейно-педагогічної діяльності в різні епохи. Необхідно з'ясувати час і місце появи музеїв педагогічного профілю, встановити, як у XVIII – XX століттях використовувався їхній педагогічний потенціал у професійній підготовці майбутніх учителів.

До XVIII століття в діяльності музеїв простежуються тільки культурологічні аспекти. Музейні колекції (святилища й пінакотеки Стародавньої Греції, приватні й громадські зібрання Стародавнього Риму, середньовічні храми й скарбниці, кабінети й галереї епохи Відродження, західноєвропейські публічні музеї та картинні галереї доби Просвітництва) створювалися з естетичною та репрезентативною метою. Як відмічає Т.Ю. Юренева, перші європейські музеї були елітарними, розрахованими на відвідувачів з ґрунтовним багажем знань: учених, інтелектуалів, знавців. Основна маса людей, як правило, не могла самостійно ґрунтовно сприймати інформаційний потенціал експонованих предметів [9, с. 231].

Для нашого дослідження більш актуальними видалися ті стадії розвитку музейної галузі, у яких почала відбуватися інтеграція у сферу освіти, зародилися музеї педагогічного профілю. У цьому процесі ми виділили шість періодів: від початку XVIII – до кінця XX століть.

Перша половина XVIII століття стала переломним етапом в історії світової музейної справи. Унаслідок розвитку наукових знань музейні

колекції було класифіковано та систематизовано. Важливою подією стала зміна статусу музеїв як закритих елітарних закладів, що перетворилися на публічні: широке коло відвідувачів не лише отримувало естетичну насолоду, а й підвищувало рівень власної освіченості.

Яскравим прикладом таких музеїв стала Кунсткамера, створена Петром I у 1714 році в Петербурзі. Вона містила рідкісні (“диковинні”) зразки рослинного й тваринного світів, мінерали, анатомічні препарати, історичні реліквії. Перевага музею полягала в тому, що він був некомерційним загальнодоступним центром пізнання навколишнього світу.

Поява перших навчальних музеїв – визначне явище музейного життя другої половини XVIII століття. У вищих навчальних закладах почали створюватися так звані “кабінети-музеї” – основне завдання яких полягало в унаочненні навчального процесу та забезпеченні можливості практично проводити наукові дослідження. Музейні колекції використовувалися для набуття професійних знань, умінь і навичок. Отже, у XVIII столітті музей остаточно утверджується як фактор професійної підготовки майбутніх фахівців.

У першій половині XIX століття продовжується активний розвиток публічних музеїв, орієнтованих на вирішення освітніх завдань.

Саме в цей період і в Україні виникли перші музеї. Серед піонерів української музейної справи, як переконує Г.Г. Мезенцева, були саме університетські. Так, за клопотанням відомого громадського діяча В.Н. Каразіна відкрився ряд музеїв при Харківському університеті; завдяки діяльності визначного вченого, першого ректора Київського університету М.О. Максимовича, було створено музеї при керованому ним навчальному закладі [4, с. 19].

Друга половина XIX століття вважається періодом заснування музеїв нового типу: педагогічних (стаціонарних і пересувних) та шкільних –

орієнтованих на вирішення проблем у галузі педагогіки. Тоді ж формується вітчизняна екскурсійна справа, унаслідок чого в школах популяризується екскурсія (у тому числі й музейна) як метод навчання. Тогочасний шкільний музей відрізнявся від сучасного, його правомірно було б назвати педагогічним, адже він пропонував учителям предметні й наочні засоби навчання.

Переслідування предметних уроків в земських школах прибічниками схоластичної царської педагогіки в 70-ті роки XIX століття призвели до тимчасового припинення діяльності шкільних музеїв. Однак, зважаючи на обґрунтування наочності як принципу дидактики К.Д. Ушинським і М.А. Корфом, наприкінці століття шкільні музеї почали відроджуватися й удосконалюватися.

У другій половині XIX століття по всій Європі стали створюватися педагогічні музеї. За даними, які наводить Т.Ю. Юрєнєва, на той час в Англії нараховувалося близько 15 педагогічних музеїв, в Австро-Угорщині – 10, у Німеччині – 30, у Франції та Бельгії – по 1 [9, с. 237].

У Росії розгортають свою діяльність два найперші й найвідоміші музеї – Педагогічний музей військово-навчальних закладів (містечко Соляне під Петербургом) та Петербурзький пересувний музей наочних навчальних посібників.

Мету діяльності Педагогічного музею військово-навчальних закладів, заснованого генерал-ад'юнктом Н.В. Ісаковим у 1864 році, було визначено так: вести наукові дослідження актуальних питань педагогічної науки; сприяти впровадженню в навчально-виховний процес принципу наочності; збирати й систематизувати навчальне унаочнення закордонного виробництва й сприяти розробці вітчизняних засобів навчання; пропагувати передові дидактичні методи; налагоджувати зв'язки зі школою та надавати допомогу вчителям у створенні шкільних музеїв і навчальних посібників [3; 6, с. 344; 9, с. 236].

Педагогічний музей військово-навчальних закладів здійснював масштабну освітню діяльність, про що свідчить розмаїття зафіксованих у літературі форм роботи: публічні лекції та народні читання, педагогічні виставки та з'їзди, курси для вчителів, виробнича, видавнича, гурткова діяльність, робота відділу критики й бібліографії дитячої літератури, створення народного хору.

Петербурзький пересувний музей наочних навчальних посібників був створений у 1892 р за ініціативою громадськості (учителів, учених, літераторів) з такою метою: зібрати та зосередити в одному місці колекції й окремі предмети, що сприяють реалізації наочного методу навчання; надавати їх у користування вчителям за невелику плату; демонструвати природничо-наукові досліди та способи виготовлення засобів навчання, сприяти організації вчительських курсів [6; 10].

У процесі свого розвитку педагогічні музеї набували різних форм. Це були предметні кабінети, склади навчального приладдя та унаочнення, зібрання навчальних посібників та природничо-наукових колекцій, звітні виставки. Більшість із них створювалися на громадських засадах при навчальних закладах – університетах, інститутах, профучилищах, школах, позашкільних освітніх установах. Діяльність педагогічних музеїв була розрахована на широку аудиторію, та, перш за все, на вчителів (у тому числі й майбутніх). Від самих своїх витоків ці музеї опікувалися рівнем професійності освітян.

Інтенсивний розвиток музейної справи, характерний для першої половини ХХ століття, спричинив розширення мережі музеїв педагогічного профілю й напрямків їхньої діяльності. У цей час зростає кількість музеїв при закладах освіти та педагогічних музеїв, організовуються регіональні виставки з народної освіти, формуються нові типи музеїв (історії освіти, дитячі музеї), набувають високого статусу шкільні музеї, встановлюються зв'язки між масовими музеями та школами.

На 1901 р. припадає заснування Педагогічного музею України в Києві. Він має давню й складну історію розвитку як освітній науково-методичний центр і осередок згуртування всіх музеїв педагогічного профілю України.

М.І. Бурликіна подає інформацію, що при російських університетах у 1917 р. діяло близько 150 музеїв, зібрання яких мали як універсальний, так і спеціалізований характер [1].

У педагогічних навчальних закладах України, за даними історичного огляду Л. О. Данилової, на початку ХХ століття починають виникати музеї, які ознайомлюють майбутніх учителів із розвитком педагогічної й інших наукових галузей [2]. Одним із перших вважається Педагогічний музей Глухівського учительського інституту (рік заснування – 1909). Крім нього, у період із 1920 по 1930 рр., були створені інші: при Донецькому ІНО (м. Луганськ), Херсонському ІНО, Лубенському педтехнікумі; політехнічний музей при Миколаївському педінституті.

Особливістю діяльності педагогічних музеїв початку ХХ століття стало те, що вони відігравали вже не тільки роль наочності в навчальному процесі, а й стали базою педагогічних досліджень, у своїй роботі почали орієнтуватися не лише на педагога, а й на учня; виготовлені дітьми навчальні посібники зайняли важливе місце в музейних колекціях; при музеях створювали гуртки, де школярі працювали на музейних матеріалах і за завданнями музею.

За даними “Педагогічної енциклопедії” (за редакцією І.А. Каїрова, Ф.Н. Петрова та ін.) уже в 30-х роках майже всі педагогічні музеї припинили своє існування, через те, що їхні функції значною мірою почали виконувати інші заклади: школи, інститути підвищення кваліфікації вчителів, позашкільні дитячі установи [6].

М.Ю. Юхневич заперечує повне винищення педагогічних музеїв, бо більшість із них було не просто закрито, а реорганізовано, на їхній базі

почали виникати нові педагогічні музеї – районні [10, с. 174].

Визначним явищем у розвитку освіти як галузі став музейно-педагогічний досвід організації виставок з народної освіти. Публікації тогочасних періодичних видань (М. Кантакузін, К. Сент-Ілер, Н. Тулупов, Н. Тарасова) дозволяють встановити, що в Західній Європі такі виставки влаштовувалися вже наприкінці XIX, а на території України й Росії – на початку XX століття. Як пише Н. Тулупов, виставка, влаштована Курським губернським земством, “стала водночас і святом, на яке з’їхалися з усіх кінців Росії діячі в галузі народної освіти, і школою, де можна було багато чому навчитися всім, хто працює в інтересах освіти” [7, с. 108].

Завдяки наочній демонстрації результатів педагогічної діяльності виставки сприяли поширенню передового педагогічного досвіду, вирішенню питань матеріального й правового становища вчителів, а відтак – намічали подальші досягнення педагогічної науки й практики.

На 1920-ті рр. припадає створення перших вітчизняних дитячих музеїв (це пов’язано з діяльністю М.Д. Бартрама, О.У. Зеленко, Я.П. Мексіна, Ф.І. Шміта), а також розробка спеціальних дитячих програм для традиційного “дорослого” музею.

Шкільні музеї у XX столітті не втратили своєї актуальності, а навпаки – значно зміцнили свій авторитет, стали одним із засобів розвитку учнів та професійного росту вчителів. Як і в XIX столітті, їхня діяльність сприяла наочному навчанню. Проте з цього часу вона починає розглядатися вітчизняною педагогікою вже і як складова частина загального навчально-виховного процесу, як засіб об’єднання школярів на основі спільних інтересів, як стимул пізнавальної та творчої активності дитини.

У XX столітті склалися три основні типи шкільних музеїв, які описують Н.І. Ганнусенко, О.В. Ляпін, Т.В. Мацейків: центри збору методичного матеріалу, виставки дитячої творчості, краєзнавчі музеї [8].

Останній довгий час був найпопулярнішим саме через утвердження туристсько-краєзнавчого руху школярів у 1930 – 1940 рр.

Друга половина ХХ століття відзначається насиченістю й суперечністю подій із життя музеїв педагогічного профілю: одні з них знаходилися в центрі уваги, інші – на стадії занепаду.

Наприкінці ХХ століття становище шкільних музеїв помітно погіршилося. За даними, які наводять Н.І. Ганнусенко, О.В. Ляпін, Т.І. Мацейків, попри значну кількість музеїв (близько 5 тисяч у Радянському Союзі) та непоодинокі випадки створення їх нових профільних видів (літературних, історичних, науково-технічних, профорієнтаційних) у шкільній музейній справі почалися регресивні процеси [8, с. 111].

Захоплення зовнішньою, показовою стороною справи, відсутність правового статусу й підготовленого керівництва, матеріальні труднощі призвели до втрати більшістю шкільних музеїв колишньої самобутності, ідейної актуальності, визначеного місця в навчально-виховному процесі.

Заходи, вжиті керівництвом держави (паспортизація шкільних музеїв, затвердження спеціальних постанов, положень), лише тимчасово впорядкували мережу шкільних музеїв.

Стрімке піднесення інтегрованої наукової галузі музейної педагогіки в 1960 – 1980 рр. остаточно підкреслило педагогічну спрямованість діяльності музеїв. Помітне зростання кількості відвідувачів викликало потребу проведення соціальних досліджень музейної аудиторії, стала актуальною проблема розвитку музейної культури людини (Г. Ломунова, Е. Павлюченко, Л. Шляхтіна).

Останнє десятиріччя ХХ століття позначене новою хвилею зацікавленості музеїв співпрацею з дитячою аудиторією. Закономірним є й те, що в цей період знову актуалізується робота дитячих музеїв, зростає їхня профільність (уперше з'являються дитячі картинні галереї та музеї

дитячої художньої творчості), організовуються виставки дитячої тематики, музеї різних профілів розробляють музейно-педагогічні програми для дітей і школярів (“Музейний всеобуч”, “Музей і культура”). За висловом М.Ю. Юхневич, ці факти “розширили можливості системи освіти, здійснили візуалізацію середовищного виховання через занурення дітей у предметний світ культури” [10, с. 196].

Музейні педагоги усвідомлюють, що без співпраці з учителем високої результативності педагогічної діяльності музеїв досягти неможливо. М. Юхневич, Б. Столяров, О. Ванслова, Є. Герасименко висловлюють ідею про необхідність підготовки вчителів до музейно-педагогічної діяльності, що, разом з тим, дозволить підвищити й рівень загальної та професійної культури педагога.

С.О. Мелик-Нубаров засвідчує, що на початку 1980-х рр. при кожному четвертому вітчизняному вищому педагогічному навчальному закладі діють музеї, які успішно використовуються з метою професійної підготовки майбутніх учителів [5, с. 84]. За даними, які наводить Л.О. Данилова, масовою стає практика створення музеїв історії педагогічних ВНЗ [2]. У 1962 р. відкрито музей історії Сумського педінституту, у 1966 р. – Чернігівського, у 1967 р. – Глухівського, у 1970 р. – Одеського, у 1984 р. – Полтавського тощо.

У результаті проведеного екскурсу в минуле музеїв педагогічного профілю можна зробити такі висновки. Виникнення перших музеїв педагогічного профілю відбулося в другій половині XVIII століття в європейських країнах, хоча передумови цього процесу простежувалися й раніше. Поява педагогічних музеїв зумовлена потребами суспільного, освітнього, професійно-педагогічного й наукового характеру, адже їхня діяльність сприяла розвитку педагогічної науки, освітньої галузі, збереженню предметів, цінних у навчанні й вихованні підростаючого покоління. Протягом кількох століть ці музеї відігравали важливе значення

в педагогічній освіті, у співпраці з педагогічними навчальними закладами, сприяли професійному вдосконаленню вчителів.

Зрозуміло, що еволюційні перетворення в царині педагогічного музейництва, які мали місце в попередні три століття, сьогодні не припиняються: поглиблюється спеціалізація, розширюються напрямки діяльності. Продовженням розпочатих нами досліджень стане вивчення сучасного стану використання потенціалу музеїв педагогічного профілю в професійній підготовці майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлыкина М.И. История становления и развития университетских музеев дореволюционной России: Автореф. дис. канд. ист. наук. – М., 1994. – 22 с.

2. Данилова Л.О. Профільні музеї педагогічної школи в Україні і проблема історико-педагогічного джерелознавства // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія соц.-пед. – Вип. 3. – Т. I. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2002. – С. 127-133.

3. Коховский В.Ц. Обзор деятельности Педагогического Музея военно-учебных заведений в 1889-1890 учебном году // Педагогический сборник. – 1890. – № 9. – С. 1-144 (в приложении).

4. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство (На материалах музеев Украинской РСР) / Ред. С.М. Чайковский. – К, 1980.

5. Мелик-Набуров С.О. Педагогические музеи страны // Советская педагогика. – 1980. – № 8. – С. 83-89.

6. Педагогическая энциклопедия / Под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова и др. – М., 1966.

7. Тулупов Н. Курская выставка по народному образованию // Русская мысль. – 1902. – № 8. – С. 108-126.

8. Шкільні музеї / Н.І. Ганнусенко, О.В. Ляпін, Т.І. Мацейків та ін. – К., 1991.

9. Юрєнева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

10. Юхневич М.Ю. Я поведу тебя в музей. – М., 2001.

Статья посвящена обобщению и систематизации сведений о деятельности музеев педагогического профиля в XVIII – XX веках. Особое внимание уделено вопросам использования педагогического потенциала этих музеев в профессиональной подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: музеи педагогического профиля, педагогический музей, музей педагогического вуза, школьный музей, детский музей.

An article is devoted to generalization and systematization of information about activity of museums of pedagogical profile in XVIII – XX century. The special attention is spared to the questions of use of pedagogical potential of these museums in the professional development of future teachers.

Keywords: museums of pedagogical profile, pedagogical museum, museum of pedagogical educational establishments, school museum, child museum.